

Václav Houžvička

Česko-saské příhraničí v kontextu česko-německých vztahů po roce 1989

Následující kapitola, která se zabývá česko-německými/saskými vztahy po roce 1989 se zaměřuje na dva vybrané okruhy problémů, které vývoj vztahů obou sousedních zemí ovlivnily zásadním způsobem. Prvním aspektem je historická dimenze spojená se zánikem Československa v roce 1938 a jeho opětovném obnovení v roce 1945. Vzápětí po pádu železné opony se otevřela rozsáhlá, často velmi emotivní debata na téma násilného vysídlení etnických (sudetských) Němců z někdejší ČSR. Dnes již toto téma nepatří do prioritní agendy nejvyšších představitelů obou států a vzájemné vztahy se výrazně zklidnily. Text stručně rekapituluje průběh debaty a její vyústění do *Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji*. Druhým aspektem, jímž se v kapitole zabývám je zcela nová dimenze příhraniční spolupráce Čechů a Němců po roce 1989, kdy dochází k postupnému otevírání hranic a navazování institucionálních i mezilidských vztahů na místní i regionální úrovni.

Část 1:

Spolu se svobodou se vrátila i minulost

Rychlé přibližování tehdejšího Československa a Spolkové republiky Německo po listopadu 1989 mělo své kořeny v 80. letech 20. století v prostředí čs. disidentů. Představovalo výsledek intenzivních diskusí na téma možného sjednocení Německa za situace, kdy se po nástupu nového sovětského předáka Michaila Gorbačova, počala rýsovat možnost politických změn v dosud ideologicky i mocensky monolitickém bloku komunistických států.

V momentu, kdy se po studentské demonstraci 17. listopadu 1989 a následující sametové revoluci, nečekaně rychle začal hroutit komunistický režim v Československu, byla tzv. *Pražská výzva* vypracovaná v prostředí *Charty 77** vlastně jedinou ucelenou vizí možného politického vývoje po návratu demokracie do střední a východní Evropy. V textu se mj. uvádělo:¹

1 Srvn. *Pražská výzva*, 11. března 1985. Jiří Dienstbier: *Snění o Evropě*. Praha: Lidové noviny, 63. Plný text tzv. *Pražské výzvy Charty 77* viz *Česko-německé vztahy po pádu železné opony*, s. 53nn.

Německá otázka je od konce druhé světové války jedním z klíčů k evropskému míru a k obnovení evropské identity [...]. Kolektivní paměť dnešních generací je ovlivněna dlouhodobým vývojem německé otázky, a jakkoliv paměť v nehybných poměrech spí, probudí se ve chvíli, kdy je otázka připomenuta, a začne se jevit dynamicky.

Nová československá zahraniční politika od prvního momentu vnímala zásadní význam vztahů se sjednocujícím se Německem. Ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier navázal programově na stanovisko *Charty 77* z roku 1985, jehož klíčovou myšlenkou bylo, že řešení obou problémů, německého (sjednocení) a evropského (obnova demokracie ve střední a východní Evropě) představují v zásadě dvě strany téže mince. Vstřícnost reprezentantů nové čs. zahraniční politiky vůči německým partnerům byla formována právě tímto názorem, dlouhodobě sdíleným v prostředí disidentů, k němuž patřil i Jiří Dienstbier.

Symbolem padající železné opony, která dělila Evropu po celou dobu studené války na východní a západní část (podobně jako samotné Německo), bylo odstraňování hraničních zátarasů a otevírání nových hraničních přechodů. Ministři zahraničních věcí SRN Hans Dietrich Genscher a Jiří Dienstbier společnou rukou přestříhli ostnatý drát železné opony 23. prosince 1989 u bavorského Waidhausu. Tisíce lidí po obou stranách hranice spontánně oslavovaly návrat svobody a volného pohybu. Hranice mezi Saskem a českými zeměmi byla sice prostupnější, ale radost z nové situace nemění.

I. Z euforie do politické reality

Vzápětí po 17. listopadu 1989 byla zahájena z podnětu bavorské konzervativní strany CSU debata na téma odsunu/vyhnání² výzvou k omluvě (Max Streibl, 14.12.1989) za odsun sudetských Němců z ČSR. Minulost se stala v jinak dynamicky se rozvíjejících vztazích ČSFR a SRN opětovně problémem díky požadavkům ‚Sudetoněmeckého krajanského sdružení‘ (SL),³ které se stupňovaly zejména po setkání premiéra ČSFR

2 Spojenci připravující poválečné uspořádání Evropy nedávali experimentu soužití Čechů a Němců v obnoveném Československu žádné vyhlídky na úspěch. Na Postupimské konferenci v srpnu 1945 spojenci vyhlásili, že německé obyvatelstvo v Polsku, Maďarsku a Československu má být přesídleno na území Německa. S cílem vyloučit do budoucna opakování tragických etnických konfliktů. Dobová terminologie používala anglické výrazy *transfer of population/expulsion*. Aktuálně se užívá pojmů odsun/nucené vysídlení/vyhnání, což jsou odlišné pojmy označující tentýž jev, představující současně odlišný výklad jeho obsahu.

3 Základním požadavkem SL bylo právo návratu celou etnickou skupinu a finanční odškodnění za utrpěné újmy ze strany čs. státu. Jak z hlediska mezinárodního práva, tak z hlediska vnitřní stability Československa byly tyto požadavky nepřijatelné.

Mariána Čalvy s mluvčím SL Franzem Neubauerem v prosinci 1989.⁴ Okamžitě bylo zřejmé, že historie, dosud hybernizovaná a převrstvená situací studené války, se vrací do česko-německých vztahů. V obrozených česko-německých vztazích začal hrát reminiscenční faktor dvojznačnou roli. Mnoho někdejších rodáků toužilo navštívit místa, která museli tragicky opustit, což bylo lidsky pochopitelné. Současně však bylo patrné, že politická licitace se zájmy vyhnanců ohrožuje proces spontánního sblížení mezi Čechy a Němci.

Situaci dále komplikovalo to, že byly tématizovány citlivé problémy minulosti právě v situaci naléhavé potřeby transformace čs. ekonomiky (obnovy tržního hospodářství) a politického systému (konstituování pluralitní demokracie). Českou společnost čekalo obtížné období dílčího poklesu životní úrovně, politické nestability a další transformační problémy, otevírání minulosti nebylo prioritou a českou společnost zastihlo nepřipravenou.

Těsně před vánoci 23. prosince 1989 následovalo vyjádření Václava Havla, tehdy ještě občana nikoliv prezidenta, že: „Jsmo povinni se Němcům, kteří byli odsunuti po druhé světové válce, omluvit. Protože to byl akt velmi tvrdého zbavení několika miliónů lidí jejich domovů a bylo to vlastně zlo, které bylo odplatou za předchozí zlo.“ Vyžadovalo mimořádnou politickou odvahu takto pojmenovat akt vysídlení, s nímž naprostá většina české společnosti bezvýhradně souhlasila.

Havlova slova vyvolala bouřlivou odezvu, v níž kromě odborných stanovisek zazněla také řada hluboce emotivních názorů z řad české veřejnosti, které valnou většinou odmítly omluvu Václava Havla s tím, že odsun nepředstavoval pomstu, ale spravedlivý akt schválený vítěznými mocnostmi spojenecké koalice.⁵ Havlův výrok a do jisté míry česko-německá deklarace na straně Německa ukázaly, že sebelepší politické gesto, které není alespoň dodatečně podpořeno širším společenským konsenzem, nemůže problémy vyřešit, ale jen je odloží, aby se v jiné konstelaci vrátily zpět s ještě větší silou.⁶

Postoje české společnosti dlouhodobě a zásadně ovlivňuje negativní role ‚Sudetoněmecké strany‘ vedené Konradem Henleinem, která ve 30. letech 20. století aktivně přispěla k vyvolání ‚mnichovské krize‘* v roce 1938 a následujícímu rozbití demokratického Československa.⁷

4 Srvn. Václav Kural: Peripetie v česko-německých vztazích. In: Mezinárodní politika 4/1996, s. 12–14.

5 Viz např. demonstrativní hladovka Jana. Kleina na Staroměstském náměstí v lednu 1990 na důkaz nesouhlasu s názory Václava Havla. Pan Klein později svoje názory poněkud modifikoval a byl jmenován členem Koordinační rady česko-německého diskusního fóra jako předseda Kruhu občanů ČSR vyhnaných roku 1938 z pohraničí v důsledku připojení čs. pohraničních území k třetí říši.

6 Srvn. Petr Fiala: Evropský mezičas. Brno: Barrister & Principal 2010, s. 56.

7 Podrobněji viz např. Václav Houzvička: Návraty sudetské otázky. Praha: Karolinum 2005.

V české společnosti je v důsledku historických zkušeností latentně a dlouhodobě ukotven obraz sudetských Němců jako instrumentu, s jehož pomocí zničilo nacistické Německo demokratické Československo. Tento hluboce a emotivně zakořeněný názor nedokázal zvrátit ani intenzivní česko-sudetoněmecký dialog, k němuž došlo po roce 1989 (kterého se ovšem zúčastnila pouze početně omezená skupina nově se etablujících kulturních a politických elit). Většina české společnosti zůstala nadále přesvědčena, že sudetští Němci zradili stát v osudové chvíli jeho existence (Mnichov 1938), zatímco u většiny vysídlenců nadále převládá pocit hluboké křivdy v důsledku nespravedlivého uplatnění principu kolektivní viny, za jehož symbol považují prezidentské dekrety Edvarda Beneše.

Sudetoněmecké krajanské sdružení ovšem pochopilo Havlovo vyjádření nikoliv jako lítost nad tragickým osudem lidí vyzývající ke smíření, ale jako přiznání viny v právním slova smyslu. Ze strany SL následoval nikoliv projev dobré vůle, nýbrž ultimativní požadavky odškodnění a anulování dekretů (ve skutečnosti denacifikačních zákonů ČSR) prezidenta Edvarda Beneše. Na gesto dobré vůle nereagovala ani německá spolková vláda a tradiční české obavy, že s nimi Němci hrají neprůhlednou hru o čas, tím byly přímo fatálně potvrzeny.⁸ Nicméně, v této souvislosti nutno zdůraznit, že spolková vláda nikdy jakékoliv požadavky majetkoprávního charakteru vůči českému státu nevznesla.

Symbolem nového začátku vztahu Čechů a Němců se měla stát návštěva spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera 15. března 1990 v Praze. U příležitosti výročí vstupu německé armády do ČSR v roce 1939 pronesl tehdy německý prezident následující slova, která měla překonat historické napětí mezi oběma národy:⁹

My Němci víme velmi dobře, jak je důležité, abychom svým sjednocením nezavdali u našich sousedů podnět ke vzniku žádných starých nebo nových starostí. Chceme a budeme jejich pocity, se kterými sledují náš vývoj, brát vážně [...]. Svými slovy a činy chceme přesvědčit lidi o tom, že německá jednota je nejen demokraticky legitimní, ale že je prospěšná mírovému duchu v Evropě.

Vstřícná slova německého prezidenta pronesená na Pražském hradě, jež měla navázat na Havlovo symbolické podání ruky obdobným gestem, záhy korigovala realita česko-německých vztahů. Nová čs. zahraniční politika se od samého začátku setkávala se

8 Srvn. Alena Wagnerová: Nevypočitatelnosti symbolické politiky. In: Listy 3/1995, s. 11. Majetkové požadavky sudetoněmeckých organizací byly po roce 1989 v ucelené podobě publikovány pod názvem „Gesichtspunkte zur Entschädigung der Sudetendeutschen durch die ČSFR“. Publikované in: Sudetendeutsche Zeitung, 10.1.1992.

9 Srvn. Dienstbier, Od snění k realitě (viz pozn. 1), s. 56–58.

specifickým faktorem bavorského patronátu nad vyhnanci, který strana CSU dlouhodobě aktivně prosazovala jak ve vnitřní, tak zejména ve vnější politice spolkového státu Bavorsko i SRN.

Prezident Václav Havel ve snaze odblokovat obtížný moment majetkových nároků vyhnanců, navrhl „balíček“ souvisejících kroků, jež by pomohly situaci ve vztazích ČSFR–SRN řešit. Výměnou za uspokojení československých perzekučních nároků (odškodnění obětí nacistické perzekuce), odpis salda z obchodu s bývalou NDR a půjčkou dvou miliard marek bylo Československo ochotno nabídnout možnost návratu těch sudetských Němců, kteří by projevili přání návratu a usídlení. Na základě žádosti jim mohlo být uděleno čs. občanství a za rovných podmínek umožněna účast na „kupónové privatizaci“*. Německá strana se měla dle návrhu naopak definitivně zřeknout majetkových nároků a uznat neplatnost Mnichovské dohody.¹⁰ Kancléř Helmut Kohl však na Havlovy podněty nereagoval, jeho názorové lavírování a neustálé oddalování odpovědi poskytovalo prostor bavorské CSU.

Zásadním předělem v česko-německých vztazích se měla stát *Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci*, podepsaná 27.2.1992 na Pražském hradě Václavem Havlem a Helmutem Kohlem. Nedílnou součástí smlouvy byl průvodní dopis identického znění v české i německé verzi, který obsahoval též prohlášení: „Obě strany shodně prohlašují: Tato smlouva se nezabývá majetkovými otázkami.“¹¹ Z formulace vyplynulo, že další kolo obtížných jednání lze očekávat v blízké budoucnosti.

II. Lidová diplomacie

Lidsky pochopitelná potřeba vyhnanců hledat sblížení a symbolický návrat na místa někdejšího domova nalézala cestu mnohem rychleji než oficiální politika. Ostatně nebyla svázána právními hledisky a smluvními závazky. Otevřel se paralelní dialog na občanské úrovni, na němž se podíleli jak náboženské obce, tak politické spolky

¹⁰ Tamtéž, s. 283.

¹¹ V debatě, která předcházela ve Federálním shromáždění ČSFR uzavření čs.-německé smlouvy uvedl Ulrich Irmer: (člen zahraničního výboru Bundestagu, FDP): „Nemohli jsme se dohodnout o otázce vzájemných majetkových nároků a o neplatnosti Mnichovské dohody. Plně souhlasím s kolegy, kteří tu řekli, že by se smlouva neměla zmiňovat o majetkoprávních otázkách“ V téže debatě uvedl Christian Schmidt (zahraničněpolitický mluvčí parlamentní skupiny CSU v Bundestagu): „Chceme-li se vyhnout chybám mnohých mírových smluv uzavřených v tomto století, pak musíme být ochotni zahrnout i postižené skupiny a menšiny. A takto chápané požadavky sudetských Němců, aby mohli spolupracovat-například i mládež-podporovat. Myslím, že bychom si v Evropě měli všimnout některých modelů menšin v pohraničních oblastech... Jejich (míněna německá menšina v Dánsku) kulturní autonomie-to je ideální model pro Evropu.“ Československo-německý dialog ve Federálním shromáždění ČSFR. 1991. Praha: ÚMV, s. 10–11.

a sdružení. Významnou roli sehrála ‚obec sudetských sociálních demokratů‘, ‚Seliger-Gemeinde‘ (připomeňme charismatickou osobu jejího dlouholetého předsedy V. Gaberta, který zemřel roku 2003), či na výměnu kulturních hodnot¹² zaměřený ‚Adalbert Stifter Verein‘ a další.

Ze sudetoněmecké strany byly aktivní církevní organizace, v některých případech navazující (zejména ‚Ackermann Gemeinde‘) na předlistopadové vazby k českému prostředí. Upozornit je třeba v této souvislosti na zásadní dokument, společné stanovisko, které vypracovali představitelé Evangelické církve československé a německé Evangelické církve.¹³ Text stanoviska je nedoceněným, prvním úspěšným „modelem“ konsenzuálního překonání konfliktní minulosti Čechů a Němců.

Opakovaně zaznívaly z prostředí vysídlenecyckých spolků a organizací názory požadující smíření, jež by zejména vycházelo z křesťanských ideálů porozumění a odpuštění. V ucelené podobě byly představy smíření rovněž vyjádřeny například ve společném prohlášení českých a sudetoněmeckých křesťanů *Česko-německé sousedství se musí zdařit*, vydaném na přelomu let 1991/92. Ve smířlivě laděném textu prohlášení, který je názorově blízký stanoviskům ‚Ackermann-Gemeinde‘, jsou rovněž zformulovány postoje k oběma zásadním tezím sudetoněmecké otázky (právo na domov, majetkové restituice).¹⁴

Návrat do ČSFR by znamenal posunutí těžiště do prostředí, které by sotva kdo mohl prožívat jako vlast [...]. Zpětné přiznání protiprávně zkonfiskovaného majetku by bylo uskutečnitelné pouze ve formách a rozměrech, které by nyní probuzené naděje musely zklamat [...] Vyhnutí osob, které dnes užívají příslušných statků, nepřichází v žádném případě v úvahu. Za těchto okolností je dobrovolná osobní obět jako příspěvek ke smířlivému novému začátku nasnadě.

Text prohlášení mezi jiným též požadoval: „Do obrazu našich (rozuměj českých) dějin, je třeba opět začlenit německý podíl na utváření kultury a hospodářství v naší zemi (rozuměj ČR).“ K vrácení německého podílu na utváření dějin českých zemí již došlo v míře rozsáhlé a nepochybně bude tento proces pokračovat. Přesvědčivým důkazem je počet publikací (odborných i populárních), jež vyšly v češtině po roce 1989. V celém pásu vysídleného pohraničí dochází po roce 1989 k obnově drobných sakrálních pa-

12 Výzkum dokládá, že právě kulturní hodnoty jsou nejnázat sdělitelné a rozšiřují kontakty na občanské úrovni.

13 „Přestože nám to může být líto, návrat k dřívějším poměrům není možný: o co jsme všichni přišli, je nutno přičíst k válečným ztrátám.“ Smíření mezi Čechy a Němci/Versöhnung zwischen Tschechen und Deutschen. Hannover: EKD Texte 1996, s. 36. Další dokumenty viz též: *Der Trennende Zaun ist gebrochen/Rozdělující zeď je zbořena*. Leipzig: Verlag GAW 1998.

14 Erklärung sudetendeutscher und tschechisches Christen zur Gestaltung der deutsch-tschechischen Nachbarschaft. Mnichov/Praha 1991/92, odstavec II.

mátek, hřbitovů, kostelů, poutních míst a dalších prvků někdejší podoby kulturní krajiny, která sice zanikla s odchodem původních obyvatel, na mnoha místech (například ve skalních masivech Česko-saského Švýcarska) však zanechala zřetelné stopy. Zásadní roli v této obnově hraje „Česko-německý fond budoucnosti“, zřízený na základě Deklarace.

III. Hledání kompromisu

Trvajícím spor o komplex problémů, souhrnně a s jistým zjednodušením pojmenovaný jako sudetská otázka pokračoval. V polovině devadesátých let již bylo patrné, že je třeba na úrovni „vysoké“ politiky učinit krok, který by zmírnil rostoucí napětí v bilaterálních vztazích.

Výsledky sociologických výzkumů veřejného mínění¹⁵ signalizovaly (viz dále), že dochází ke změně zpočátku poměrně tolerantního přístupu obyvatel ČR k sudetoněmeckým požadavkům. K názorové radikalizaci přispěly zřejmě také průtahy přípravy textu *Deklarace* i debata sama, spolu se stále výraznějším exponováním požadavků SL. Určitým modelem postupné názorové polarizace nejen české veřejnosti, ale také společenských elit v „deklarační“ diskusi, mohou být komentáře v deníku *Lidové noviny*.¹⁶ Zlomovým momentem „předdeklarační“ etapy česko-německého (ale do značné míry především vnitřní české) diskursu byl projev Václava Havla k česko-německým vztahům, pronesený 17. února 1995 v Karolinu. Prezident v něm reagoval na zatvrzelé postoje SL:¹⁷

15 Srvn. Václav Houzvička (ed.): *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR 1997. Mezi lety 1991–96 mírně, ale vytrvale stoupal podíl respondentů schvalujících odsun, až k 75%.

16 Za mnohé alespoň: Dušan Třeštík: *Bloudění v Teutoburském lese*. In: *Lidové noviny* (LN) 14.6.1995; Martin C. Putna: *Smiřovací jeháňka*. In: *Lidové noviny* 20.2.1996, s. 2.

Specificky se vyvíjely názory na německou problematiku například u Václava Bělohradského. Dilema hledání identity sjednoceného Německa a souvislosti s redefinující se českou národní identitou (jako přímý důsledek rozpadu ČSFR a vzniku samostatného českého státu) naznačuje následující formulace: „Bude sjednocené Německo chtít patřit do excentrické Evropy, do tohoto západního, relativistického a liberálního „demos“, anebo podlehne svým starým démonům, kteří mu našeptávají, že má být „říší středu“, v níž evropanství je především něco „etnického“? Myslím, že sousedé Německa musejí podporovat ty Němce, kteří považují západní orientaci svého státu za definitivní a osvobozující. Nám Čechům v tom ale brání železná opona, kterou mezi námi a těmito Němci vystavěl sudetoněmecký pokus o monopol na dialog.“ Václav Bělohradský: *Německo a excentrická Evropa*. In: *Lidové noviny* 13.7.1993. „Smyslem politického konceptu o problematičnosti Německa a o potřebě společného dozoru nad ním je vést v Evropě novou dělicí čáru podle jiného kritéria než dosud. Rozdělit ji na státy hlásící se údajně k etnickému principu (Německo) a na ty ostatní. Je to požadavek na faktickou dezintegraci toho, co se v posledních skoro padesáti letech v Evropě společnou prací prosadilo.“ Bohumil Doležal.: *Pohled na Němce: přísně střežit pozorovat*. In: *Mladá fronta Dnes*, 12.9.1995.

17 Václav Havel: *Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*, in: *Rozhovory o sousedství*. Praha: Karlova univerzita 1997, s. 36.

Na poválečný odsun můžeme mít různé názory- a můj kritický názor je obecně znám, nikdy ho však nemůžeme vypreparovat z jeho dějinných souvislostí a oddělit od všech hrůz, které mu předcházely a které k němu vedly [...]. Zlo odsunu bylo jen smutným vyústěním zla, které mu předcházelo. O tom, kdo první vypustil z láhve džina skutečné nacionální nenávisti, nemůže být sporu.

IV. Svobodný stát Sasko podává ruku

Za situace, kdy se zdálo, že česko-německé vztahy se pohybují v uzavřeném kruhu, z něhož nelze vykročit, vstoupila do sporu osoba charismatického politika CDU, saského premiéra Kurta Biedenkopfa, který se ujal iniciativy. Jeho názory v některých ohledech oponovaly bavorské zatvzrzelosti a ukazovaly cestu, jak hledat východiska prostřednictvím spolupráce na zcela konkrétních tématech propojujících regiony a jejich sociální společenství. Saské iniciativy výrazně pomáhaly odblokovat vzájemné bilaterální vztahy a jejich pozitivní působení přetrvává do současnosti.

Funkční byly například dílčí pragmatické úmluvy řešící konkrétní problémy v příhraničních oblastech (dopravní infrastruktura, životní prostředí, budování hraničních přechodů, spolupráce při potírání nelegální migrace aj.). Vláda svobodného státu Sasko je dlouhodobě iniciativní v koncipování regionálního prostorového rozvoje v oblasti příhraniční spolupráce.¹⁸

Výraznou ekologickou zátěž Krušnohoří, ale také údolí řeky Labe a dotčených příhraničních obcí představovala v 90. letech 20. století houstnoucí kamiónová doprava. Až do vybudování dálnice D8 nebyla k dispozici komunikace, která by svými parametry byla kamiónům uzpůsobena. Proto jako vstřícné gesto dobrých vztahů navrhla saská vláda převoz kamionů po železnici. Po dobu několika let z velké části financovala provoz plošinových vozů RO-LA (zkratka Rollende Landstrasse), které mezi Děčínem a Drážďanami provázely v obou směrech po železnici kamiony chráněným přírodním územím Česko-saského Švýcarska.

V březnu 1995 navštívil prezident Václav Havel v doprovodu početné delegace Drážďany, kde převzal na Technické univerzitě čestný doktorát, což bylo spojeno s jednáním řady diskusních skupin vědců, akademických pracovníků, organizací obětí nacismu aj. Konalo se rovněž slavnostní zasedání smíšené Česko-německé komise historiků, v jehož průběhu převzal prezident ocenění. Autor textu se jako člen Havlovy delegace zúčastnil na půdě saského *Landtagu* otevřené debaty zaměřené na konfliktní minulost.

18 „Hlavní plán regionálního rozvoje v česko-saském pohraničí“. Regionalentwicklung und Perspektiven in Grenzräumen-das Beispiel Sachsen-Tschechien. Konferenz. Dresden, 28. März 2012.

V Drážďanech se rovněž zrodila myšlenka zpracovat společnou učebnici česko-německých dějin a většina zúčastněných se shodla, že nejpozději do dvou let bude očekávaný foliant připraven k vydání. Realizace projektu se však zkomplikovala, z podobných důvodů, s nimiž se potýkali vyjednavací smlouvy z roku 1992 a návazně rovněž pracovní skupina připravující text společné Deklarace. Odlišná interpretace dějinných událostí. Záhy bylo patrné, že sázka politiků na historiky a jejich schopnost objektivizace přístupů problém rovněž nevyřeší. Potřebný krok mohl nabídnout pouze politický dokument.

V dubnu 1995 vystoupil premiér Kurt Biedenkopf s projevem v aule pražského Karolina, v rámci seriálu Rozhovorů o sousedství. Při této příležitosti pronesl projev, jehož poselství má nadčasový charakter, proto cituji:¹⁹

Nová Evropa (zahrnující nové demokracie) bude v nadcházejících letech vystavena značné vnitřní i vnější zátěži. Zvládnout tyto obtíže úspěšně a bez újmy pro evropský mírový pořádek bude možné jen tehdy, jestliže to, co nás spojuje, bude silnější než to, co by nás mohlo rozdělit. Naše politické, duševní, kulturní, hospodářské asociální úsilí se proto musí zaměřit na posílení toho, co nás pojí, a na potírání všeho, co by nás mohlo znovu rozdělit.

V. Cesta k Česko-německé deklaraci

21. ledna 1997 byla v Praze spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem a tehdejšími premiéry Václavem Klausem podepsána *Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím vývoji*. Následovalo (a trvá) období vzájemné pozitivní spolupráce. Podařilo se vytvořit předpoklady pro naplnění obou zásadních cílů české zahraniční politiky, tedy vstup země do organizace Severoatlantické smlouvy* (1999) a členství ČR v „Evropské unii“ (2004). Naplnil se cíl deklarace, jímž bylo zklidnění česko-německých vztahů v zájmu udržení podpory SRN pro dosažení těchto cílů a odstranění historické zátěže komplikující aktuální stav spolupráce obou států, ČR a SRN.

Deklaraci lze s jistou mírou nadsázky chápat jako pokus „odjistit“ explozivní odkaz historie, který přetrvával i po uzavření *Smlouvy* mezi ČSFR a Spolkovou republikou Německo o *dobrém sousedství a přátelské spolupráci* (1992), jak již zmíněno v předchozím textu. Výsledný text představoval nevyhnutelně kompromis, ale s odstupem času prokazatelně funkční.

19 Kurt Biedenkopf: Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství, in: Rozhovory o sousedství. Praha: Karlova univerzita 1997, s. 96.

Záhy po roce 1989 bylo zřejmé, že sociálně psychologickou podstatu postojů Čechů vůči Německu nevyřeší ani historikové, kteří sice mohou „historizaci“ traumat z minulosti napomoci (v lepším případě), například spojeným úsilím o co nejobjektivnější obsah učebnic dějepisu a odstraňováním obrazu nepřítel. Avšak instrumenty vlivu na veřejné mínění nedisponují. Vedle toho se historikové, podobně jako řadoví občané usilující o vyrovnání s historií, stávají sami součástí fenoménu „skryté paměti skupiny“, která danou skupinu sjednocuje (Maurice Halbwachs), což znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin. Paměť se stává předmětem možné historie,²⁰ ale také disponuje schopností rekonstruovat původní konflikt v nových podmínkách a „svádět včerejší bitvy“ (Daniel Cohn-Bendit).

„Když si vzpomínáme na minulost, rekonstruuje ji v souladu se svými současnými idejemi, všimneme si jen těch faktů, které jsou důležité pro naše bezprostřední cíle.“²¹ Vztaženo k debatě Čechů a Němců, je dlouhodobě patrná tendence k přetížení jejího obsahu historickými tématy, jež zvyšují pravděpodobnost instrumentalizace dějinných událostí a faktů s nimi spjatých v aktuální situaci, jejíž definiční rámec je však diametrálně odlišný.²²

Zdravý rozum nemá pravdu, když si myslí, že minulost je pevná, stálá a neměnná proti stále se měnícímu pohybu přítomnosti. Probíhá proces přetváření minulosti, který zahrnuje její reinterpetaci, nové čtení/rereading. Pravdivé pochopení naší minulosti je záležitostí našeho hlediska. Souběžně s tímto „novým čtením“ minulosti v oblasti společenské, trvají v oblasti politické odlišné právní názory. Právě v této relaci nalézáme zdroj kontroverzních postojů.

Dvojí právní výklad určujících momentů jako je Mnichovská dohoda, Postupimská smlouva a navazující vysídlení sudetských Němců představují proto obtížně překlenutelné rozpory (plynoucí z odlišných právních stanovisek obou stran) v česko-německých vztazích. Každý stát je produktem kumulované historické zkušenosti. Platí to i v případě České republiky a Spolkové republiky Německo a jejich vztahů ve středoevropském kontextu.

20 Srvn. Pierre Nora: Mezi pamětí a historií (problematika míst). In: Politika paměti (antologie francouzských společenských věd), No. 13 (1998). Praha: Cahiers du CEFRES, s. 9–11. Autor zejména upozorňuje na skutečnost, že paměť je fenomenem ryze soukromým, kdežto historie se stala společenskou vědou. Z toho dovozuje, že paměť národa je tedy posledním vtělením paměti historie.

21 Tamtéž, s. 9.

22 I tyto možnosti jsou však komplikované a omezené. Například bezprostředně po listopadovém zvratu vznikla myšlenka vypracování reinterpetovaného „smiřovacího“ pojetí dějin, k němuž by se měla v krátké době dopracovat smíšená česko-německá Společná komise historiků. Právě z této půdy měla vzejít zamýšlená nová učebnice „společných“ dějin. Výsledkem byl skromný náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století nazvaný: Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Publikovaný v roce 1995. Některé kompromisní formulace klíčových událostí dějin byly převzaty do textu česko-německé Deklarace. Rovněž přepracování učebnic na jedné i druhé straně pokročilo omezeně. Podrobně k tématu viz studie: Zdeněk Beneš: České dějiny 20. století v německých učebnicích dějepisu; viz také Tobias Weger: Analýza českých učebnic dějepisu. In: Učebnice a česko-německé sousedství (Mariánskolázeňské rozhovory), 2001. Ackermann-Gemeinde/Česká křesťanská akademie.

Pokusy obejít deklaraci a opětovně tematizovat dekrety prezidenta Edvarda Beneše²³ na půdě Evropského parlamentu ukázaly, jak destruktivní účinek může mít tento postup na česko-německé vztahy na občanské rovině. Důkazy poskytly výzkumy veřejného mínění.

Tabulka 1: *Názory na platnost Benešových dekretů – srovnání (údaje v %)*

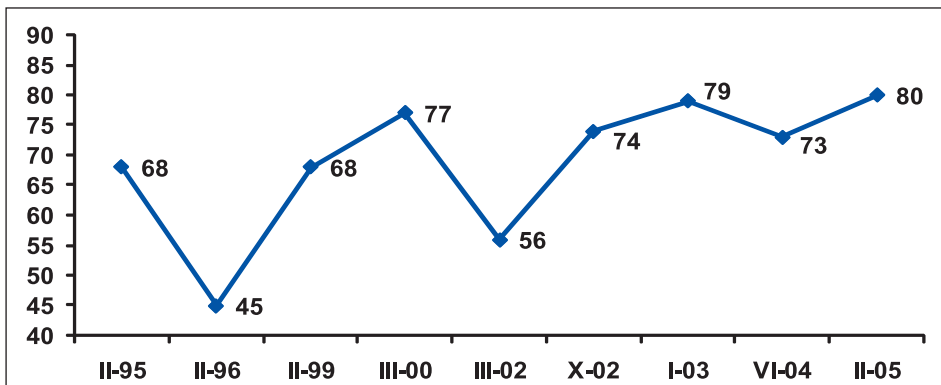
	2002/03	2004/06	2005/02	2006/11	2007/11	2009/11	2011/11
by měly platit i nadále	67	66	64	53	52	65	49
měly by být zrušeny	5	8	7	13	11	8	17
neví	28	26	29	34	37	27	34

Pozn.: Součet ve sloupci 100 %.

Zdroj: *Kontinuální výzkum názorů a postojů obyvatelstva ČR. Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav Akademie věd ČR. Praha 2002–2011.*

Následující graf názorně zachycuje dva propady pozitivního hodnocení úrovně česko-německých vztahů, k nimž došlo v důsledku emotivních debat, jež předcházely podpisu *Deklarace* (1997) a tlaku na zrušení prezidentských dekretů v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie (2004).

Graf č. 1: *Dlouhodobý vývoj názorů české společnosti na úroveň česko-německých vztahů*

Poznámka: Zobrazen procentuální podíl pozitivního hodnocení, odpovědi-vztahy jsou velmi dobré a poměrně dobré.
Zdroj: *Kontinuální výzkum CVVM, Sociologický ústav Akademie věd ČR. Praha, 1995*

23 Téma dekretů se prostřednictvím poslanců CSU stalo v letech 2002–2003 tématem na půdě Evropského parlamentu jako součást projednávání agendy související s přijetím ČR do Evropské unie. Právní aspekty odsunu byly podrobeny opONENTU ze hlediska současného mezinárodního práva. Posudky neshledaly zásadní rozpory. „Ani právo zakotvené ve smlouvách evropských společenství, ani sekundární právo evropských společenství neposkytují způsob, který by umožnil zpochybnit Benešovy dekrety a zákon o beztržnosti z 8. května 1946.“ Christian Tomuschat: *Dekrety-překážka přijetí České republiky do Evropské unie?* In: *Ist das tschechische Rechtssystem bereits EU-konform?* Prag: Friedrich Ebert Stiftung, s. 95.

Přestože jak ČR tak SRN jsou členy Evropské unie a NATO, a sdílejí principy pluralitní demokracie a občanské společnosti, zůstává historická paměť součástí odlišných národních identit (jejíž nedílnou součástí je interpretace dějinných událostí z pohledu národního společenství). V konečných důsledcích je pro partnerskou stranu často obtížné pochopit a odhadnout sousedovy problémy a kroky vedoucí k jejich řešení.

Formování vícenásobné identity zahrnující evropský kontext integračních procesů na občanské úrovni postupuje jen pomalu a v případě hlubších společenských problémů není vyloučen ani retrográdní pohyb (viz hluboká etnická distance mezi Vlámý* a Valony*, jež vede k úvahám o rozdělení belgického státu).

Jakkoliv integrační procesy výrazně zmírňují intenzitu etnických problémů i frekvenci interetnických konfliktů, nelze spoléhat na automaticky lineární pohyb k bezkonfliktnímu stavu. Zřídka se stává, že problém etnicity je v konkrétní situaci vnímán ve společnosti komplexně, v rámci širšího nadnárodního prostoru, který předpokládá interetnickou toleranci.

VI. Pragmatickým kompromisem od konfliktu ke kooperaci

Deklaraci je možno považovat za modelový příklad, jak zacházet s historií v bilaterálních vztazích. Patrně největší hodnota Deklarace spočívá v tom, co výstižně pojmenovala někdejší předsedkyně Spolkového sněmu/Bundestagu Rita Süßmuthová, když řekla: „Naše společná deklarace má pomoci prolomit začarovaný kruh vzájemného účtování a obviňování. Nesmíme zůstat zajatci minulosti, neboť tím by nakonec minulost zvítězila.“²⁴

Na půdě Spolkového sněmu charakterizoval Václav Havel osvobozující charakter Deklarace těmito slovy:²⁵

Touto deklarací jsme podle mého názoru jasně řekli, že se nebudeme pokoušet o nemožné, totiž měnit vlastní dějiny a napravovat jejich nenapravitelné důsledky, ale že budeme tyto dějiny nepředpojatě zkoumat, hledat jejich pravdu, a klást tím jediné možné a smysluplné základy našeho budoucího dobrého soužití.

24 Projev předsedkyně německého Spolkového sněmu prof.dr. Rity Süßmuthové, in: Projevy u příležitosti Německo-české deklarace před členy německého Spolkového sněmu a Spolkové rady dne 24. dubna 1997 v Bonnu a poslanci a senátory Parlamentu ČR dne 29. dubna 1997 v Praze. Vyd.: Deutscher Bundestag. Referat Öffentlichkeitsarbeit, Bonn 1997. s. 22.

25 Václav Havel: Evropa jako úkol (výběr z projevů 1990–2009). Praha: V. Havel Library 2012, s. 106.

Z tohoto hlediska je za klíčové konstatování Deklarace považována poslední věta čl. 4: „Obě strany proto prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.“²⁶

Základní přínos Deklarace, který příznivě ovlivnil česko-německý dialog lze shrnout do následujících bodů:

1. Byla odblokována cesta k odškodnění českých obětí nacistického násilí (včetně obětí holocaustu).
2. Byl zřízen „Česko-německý fond budoucnosti“, z jehož prostředků byla podpořena v podeklaračním období řada projektů obnovy kulturní krajiny v někdejších oblastech německého osídlení českých zemí, jsou vydávány publikace prohlubující poznání kulturních, sociálních a historiografických souvislostí česko-německých vztahů, podpořena výměna mládeže a studentů atd.
3. K volnému projednání sporných otázek byla ustavena Koordinační rada česko-německého diskusního fóra, (autor byl členem tří funkční období v letech 1998–2004).
4. V neposlední řadě obě strany konstatovaly, že rozdílnost právních názorů obou stran je faktem, s nímž se dát žít a rozvíjet spolupráci, což ve výsledku zmírnilo a kultivovalo debatu ve veřejném prostoru a etablovalo pragmatické základy směřující ke kooperativnímu pojetí vzájemných vztahů ČR/SRN.

Po vstupu ČR do Evropské unie v roce 2004 se situace v česko-německých vztazích výrazně zklidnila, historizující témata ustoupila do pozadí. V podstatě lze konstatovat, že se vrátila do stabilizovaných hodnot celkově pozitivní či neutrální akceptace německého sousedství první poloviny devadesátých let 20. století.²⁷ Historická témata v česko-německých vztazích budou patrně odeznívat s příchodem nových generací, případně budou převrstvena novými faktory společného ohrožení států: terorismem, globálními změnami klimatu, energetickou krizí apod. Přesto je třeba počítat s dlouhodobým dozníváním konfliktní minulosti, které vyžaduje citlivý a spíše zdrženlivý přístup při hledání nových interpretačních rámců zlomových událostí společných dějin. Slovy historika: „Žijeme ve dvojích dějinách – v těch, které se nám zdají a těch, které skutečně byly. Obojí působí na naši současnost i na naše pokusy o tvorbu budoucnosti.“²⁸

26 Plný text Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji viz Česko-německé vztahy po pádu železné opony (viz pozn. 24), s. 23.

27 Podrobně k vývoji trendů názorů a postojů české společnosti vůči Německu v aktuálních souvislostech vstupu ČR do EU, rozvoji přeshraniční spolupráce, jako i některým aspektům historické paměti viz : bulletin Česko-německé souvislosti vydávaný v letech 2003–2005 v trojjazyčné mutaci v rámci projektu Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do EU s důrazem na pohraniční oblasti. Viz webové stránky projektu: www.borderland.cz.

28 Karel Bartošek: Češi nemocní dějinami. Praha/Litomyšl: Paseka 2003, s. 83.

Část 2:

Přeshraniční společenství namísto oddělených světů

Po 1. květnu 2004, kdy ČR vstoupila do Evropské unie se tento proces dále prohlubuje v důsledku působení integračních mechanismů (programové odstraňování bariérového efektu hranice, volný pohyb osob, zboží a kapitálu, vstup ČR do schengenského prostoru*). Členství ČR v EU rovněž výrazně modifikovalo obsah národního/státního zájmu, který interpretujeme v této souvislosti jako vitální zájem státu na proměně jeho výlučně národního charakteru, který by v novém pojetí zahrnoval nadnárodní prvky evropských integračních procesů. Komplementarita zájmů obou států ČR/SRN (což se zvýšenou měrou týká vztahů ke spolkovým zemím Sasku a Bavorsku) spočívá v uchování etnického klidu a posilování kooperačního potenciálu. Současně však vyžaduje posilování národní identity v podobě zdravě sebevědomého patriotismu opírajícího se o výkony české společnosti²⁹, ale také postupné vytváření kombinovaných identit evropských a národních.

I. Propojování přináší denacionalizaci hranic

Na česko-německé hranici se postupně uplatňuje obdobný trend jako v západní Evropě, kde probíhá nepřetržitá demontáž vnitřních hranic EU. Lze mluvit o procesu denacionalizace hranic národních států ve prospěch vnější hranice společenství. Modifikuje se rovněž klasické pojetí suverenity v oblasti mezinárodních vztahů, kdy výkon její určité části přebírají nadnárodní rozhodovací struktury, což v důsledcích posiluje regionální rozhodovací rovinu (přímé partnerství unijních orgánů a regionálních institucí oslabuje centrální článek rozhodování). Spolupráce mezi členskými státy uvnitř unijního prostoru má charakter běžné meziregionální spolupráce, jakoby uvnitř jednoho státu. Vstupem České republiky do EU tak byla odstraněna část vztahové asymetrie s Německem. Proces evropeizace vzájemných vztahů navíc zahrnuje paralelně působící trendy: globalizace, integrace, modernizace, regionalizace a decentralizace.

29 Srvn. Kol.: Vstup České republiky do prostoru politické komunikace a rozhodování v Evropské unii: výzvy, problémy, východiska. Praha: Univerzita Karlova FSC CESES 2004, s. 8.

Poprvé v historii jsou země západní, střední a východní Evropy členy jednoho evropského společenství rozvíjejícího demokracii a tržní ekonomiku. Vzájemné vztahy ČR a SRN významně ovlivňují procesy evropeizace, jež zahrnují v pohraničních oblastech územní a sociální propojování a vytváření sítí („networking“) na institucionální a občanské úrovni. Proces síťování směřuje v dlouhodobém časovém horizontu k vytvoření přeshraničního společenství v oblastech česko-německého pohraničí.

Příznivě působícím faktorem změny na české straně je z hlediska kompatibility obou částí pohraničí zřízení Krajských úřadů, které se staly v rámci svých pravomocí efektivním partnerem jednotlivých spolkových zemí v otázce dalšího prohlubování a rozšiřování přeshraniční kooperace. Právě rozdílné administrativně správní členění tvořilo ve vztahu ČR a SRN jeden ze zdrojů asymetrie na regionální a lokální úrovni, která kooperaci v pohraničních oblastech komplikovala.

Úplné sladění administrativního členění v této oblasti však asi očekávat nelze, neboť federální struktura SRN definuje odlišně role a pravomoci na jednotlivých úrovních řídicích struktur. Nicméně zkušenosti spolupráce Francie a SRN v pohraničních oblastech naznačují, že výrazně centralističtější pojetí role státu (Francie) nemusí být nutně překážkou dynamické spolupráce. Za rozhodující z tohoto hlediska lze zřejmě považovat politickou vůli a kooperativní přístup centra. Některé odborné studie zobecňující zkušenosti západní Evropy ovšem upozorňují na skutečnost, že část problémů pohraničních oblastí zůstává přítomna v obdobném rozsahu a struktuře i po integraci státu do EU.

Například Malcolm Anderson upozorňuje na skutečnost, že spolupráce na místní a regionální úrovni, probíhající v pohraničních oblastech zemí EU, vyvolává nové aktivity, v jejichž důsledku se zvyšuje počet potenciálních situací střetu.³⁰ Diverzifikace zájmů obsažených v této spolupráci, jakož i rostoucí počet politických, sociálních a ekonomických dohod mezi individuálními subjekty na místní úrovni, jež odděluje státní hranice, může vyprodukovat konfúzní politickou situaci. Jakkoliv autoři vylučují možnost mezinárodního ozbrojeného konfliktu vyvolaného sporem o hraniční linii (podmínkou členství státu v EU je vyřešení hraničních konfliktů se sousedními státy pokojnou formou), považují pohraniční území nadále za konfliktní zónu.

Charakter konfliktů v pohraničí se mění, jak naznačuje například růst sociálně patologických jevů v česko-saském pohraničí (prostituce) nebo činnost organizovaného mezinárodního zločinu (převádění uprchlíků přes zelenou hranici, drogové mezi-

30 Srvn. Malcolm Anderson: Scenarios for Conflict in Frontier Regions, in: Cooperation and Conflict in Border Areas. vyd. Raimondo Strassoldo/Giovanni Delli Zotti, Milano: Franco Angeli 1982.

národní síť, krádeže automobilů aj.), které v souhrnu ohrožují bezpečnostní situaci česko-německého pohraničí. Za pozitivní je možno považovat trend ustupujícího nebezpečí etnické intolerance³¹, která v minulosti vyvolávala napětí mezi Čechy a Němci.

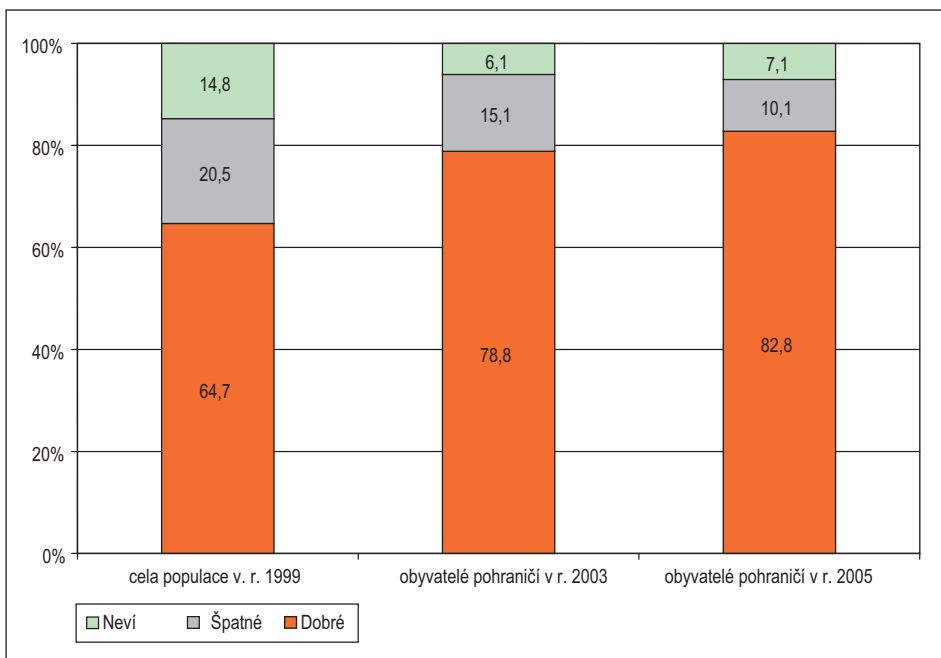
II. Sociální kapitál, důvěra a role společenských elit

Politická integrace Evropy postupuje v zásadě pomaleji než integrace ekonomická, což je přímý důsledek setrvačnosti postojů a společenského vědomí odrážejícího konfliktní historii vzájemných vztahů, dále umocněných ekonomickou asymetrií mezi jednotlivými státy. V praxi se tento poznatek projevuje jako určitá distance mezi názory společenských elit (prosazujících vizi integrované Evropy) a řadovými občany, společností. V podmínkách otevřených hranic a ekonomiky například zůstává přítomna národní regionální identita jako zdroj diferencí pramenící z rozdílné kultury, jazyka, historické paměti apod. Plnou měrou platí toto konstatování pro česko-saské pohraničí.

V současném stavu kooperace ČR/SRN je žádoucí definovat klíčovou skupinu faktorů, případně aktérů, schopných aktivovat přeshraniční spolupráci a generovat kapitál důvěry, který je předpokladem územního a sociálního propojování/sítování prostředí sousedících stredoevropských států. Tento přístup usnadní poznání účinnosti kohezních programů v podmínkách nových členských států EU. Což je důležité především z hlediska přetrvávající setrvačnosti, jak v oblasti institucionální, tak společenského vědomí. Zejména současná situace měnové a hospodářské krize hrozí poškodit dosažený potenciál sociálního kapitálu důvěry a kooperace, jak naznačují úvahy některých států (např. Dánska) o nutnosti omezit účinnost schengenského systému.

Následující graf dokládá, že obyvatelstvo českého příhraničí přisuzuje dobrým vztahům se SRN značný význam. Podle většiny z nich patří pro ČR ve srovnání s ostatními sousedními státy dobré vztahy s Německem k těm důležitějším, přičemž za úplně nejvýznamnější je považuje čtvrtina a k těm významnějším je řadí třetina z nich. Tento postoj patrně reflektuje jak historickou zkušenost, tak aktuální hospodářský a politický význam, ale též blízkost „západního“ souseda.

31 K tomuto konstatování opravňují výsledky dlouhodobých sociologických výzkumů týmu České pohraničí Sociologického ústavu AV ČR prováděné po roce 1990 v rámci grantových programů Ministerstva zahraničních věcí ČR, Grantové agentury ČR, ale také ve spolupráci s akademickými pracovišti v SRN.

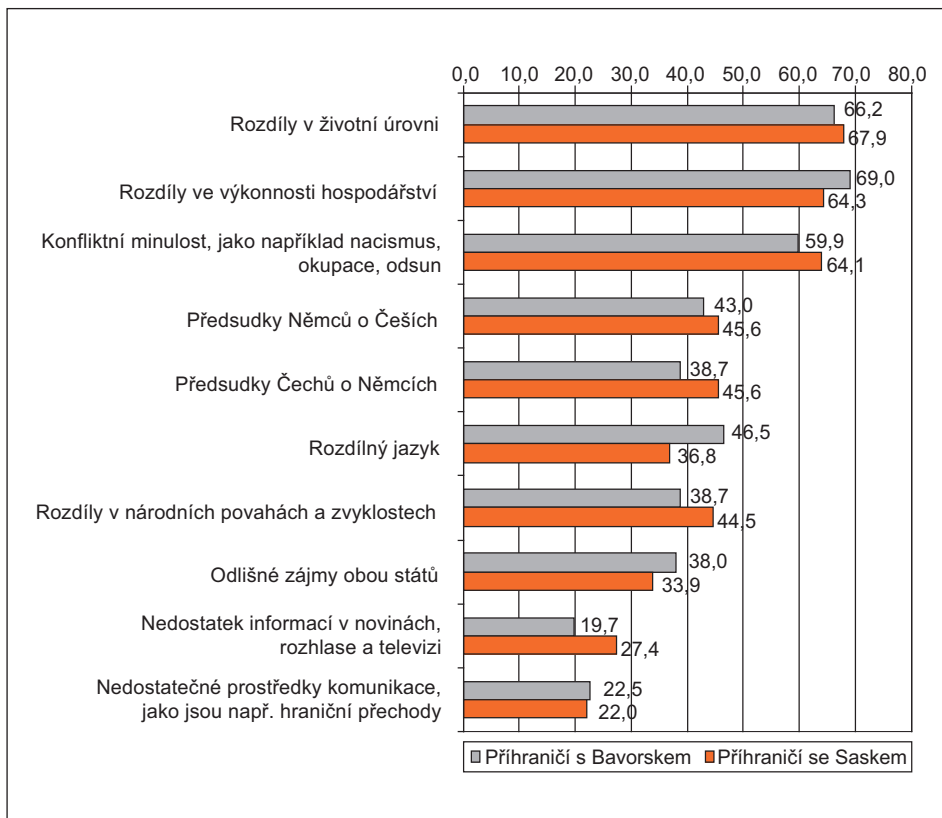
Graf č. 2: Vývoj hodnocení česko-německých vztahů českou společností v období 1999–2005

Zdroj: Výzkumný projekt „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do EU-s důrazem na pohraniční oblasti.“ (2003–2005) Výzkumné oddělení České pohraničí, Sociologický ústav Akademie věd ČR. Program podpory cíleného výzkumu a vývoje Akademie věd ČR (řešitel V. Houžvička).

V názorech na odlišnosti a překážky, které negativně ovlivňují česko-německou spolupráci, není mezi obyvateli příhraničí s Bavorskem a Saskem zásadních rozdílů. Určité diference byly zaznamenány v případě konfliktní minulosti, předsudků Čechů o Němcích, rozdílnosti národních povah a nedostatku informací, kterou častěji považují za překážku sousedé se Saskem, a v případě rozdílů ve výkonnosti hospodářství a nedostatku informací, kde naopak poněkud častěji spatřují překážku sousedé s Bavorskem.

Struktura názorů a postojů vůči německému (saskému/bavorskému) sousedství je poměrně komplikovaná a zahrnuje škálu protichůdných obsahů (ovlivněných bezprostřední sociální zkušeností z osobního kontaktu s německým prostředím a občany, generační zkušeností související s věkem a individuálními prožitky, schopnost abstraktního myšlení, míru zastávaných předsudků, intenzitu etnické loajality, kolektivně sdílenou historickou paměť atd.). Následující graf vychází z baterie položených otázek, které směřují k bližšímu poznání struktury názorů na německé sousedství.

Graf č. 3: Faktory negativně ovlivňující česko-německou spolupráci (srovnání názorů obyvatel českého příhraničí s Bavorskem a se Saskem)

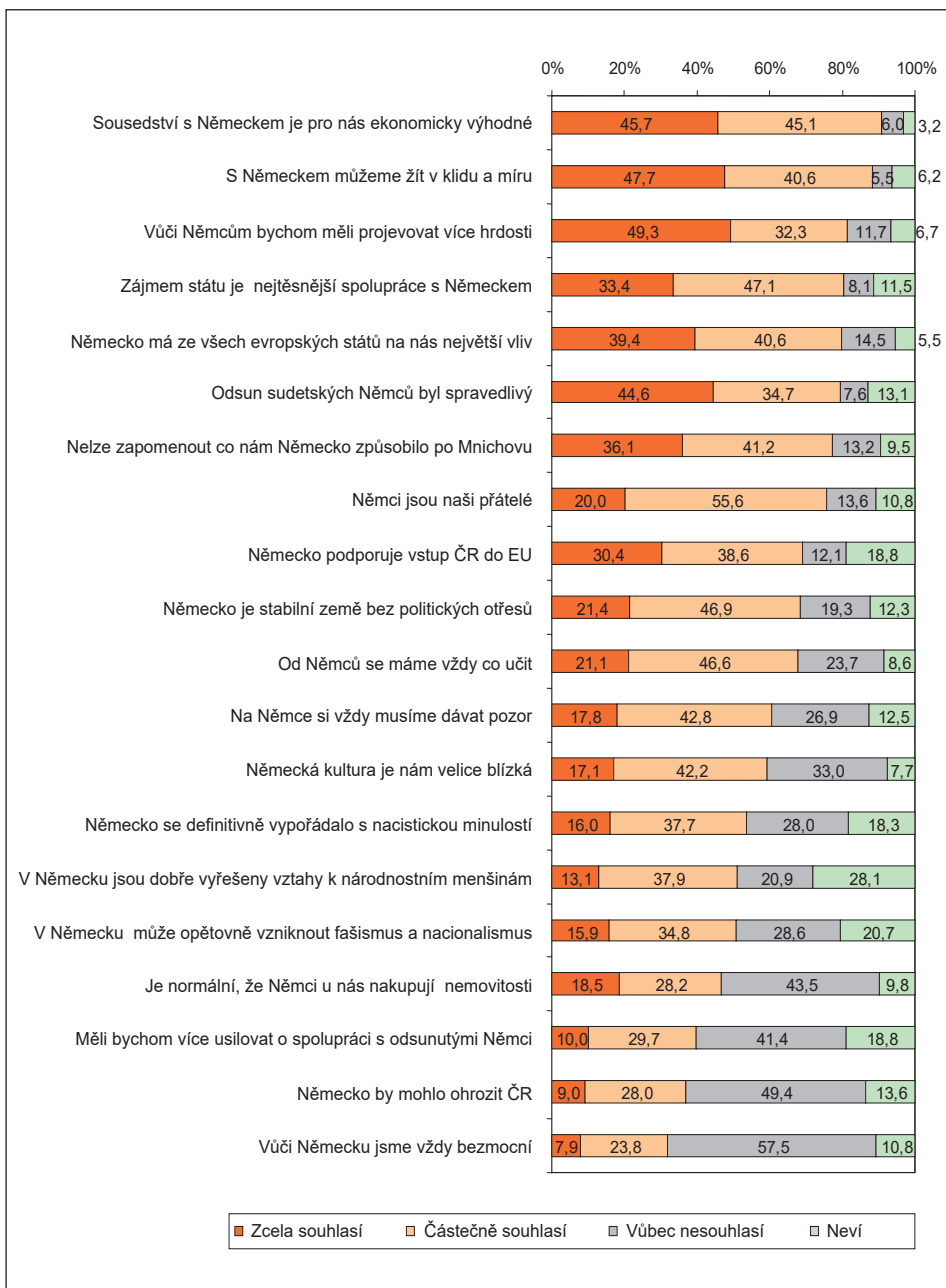

Zdroj: Výzkumný projekt „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do EU-s důrazem na pohraniční oblasti.“ (2003–2005) Výzkumné oddělení České pohraničí, Sociologický ústav Akademie věd ČR. Program podpory cíleného výzkumu a vývoje Akademie věd ČR (ředitel V. Houzvička).

Empirické poznatky naznačují klíčovou roli sociální interakce pro vytváření sociálního kapitálu, který je možno mobilizovat pouze za předpokladu plynulého toku informací přes hranice. Neformální osobní kontakty přes hranice tvoří skladebné prvky interpersonálních sítí a dynamizující faktor procesu tvorby sociálního kapitálu. Určující roli hraje efektivní komunikační síť příslušníků lokálních politických, ekonomických a kulturních elit ve smyslu „opinion makers“ (tvůrců veřejného mínění).

Existuje prokazatelná souvztažnost mezi sociální interakcí a vytvářením potenciálu důvěry, který postupně přispívá k překonání vztahu ekonomické asymetrie, kulturní odlišnosti a historických resentimentů. Důvěra podporuje vytváření nových modelů chování směřujících k ustavení přeshraničního společenství jako vyššího

Graf č. 4: Výroky charakterizující vztah obyvatel pohraničí ČR k Německu

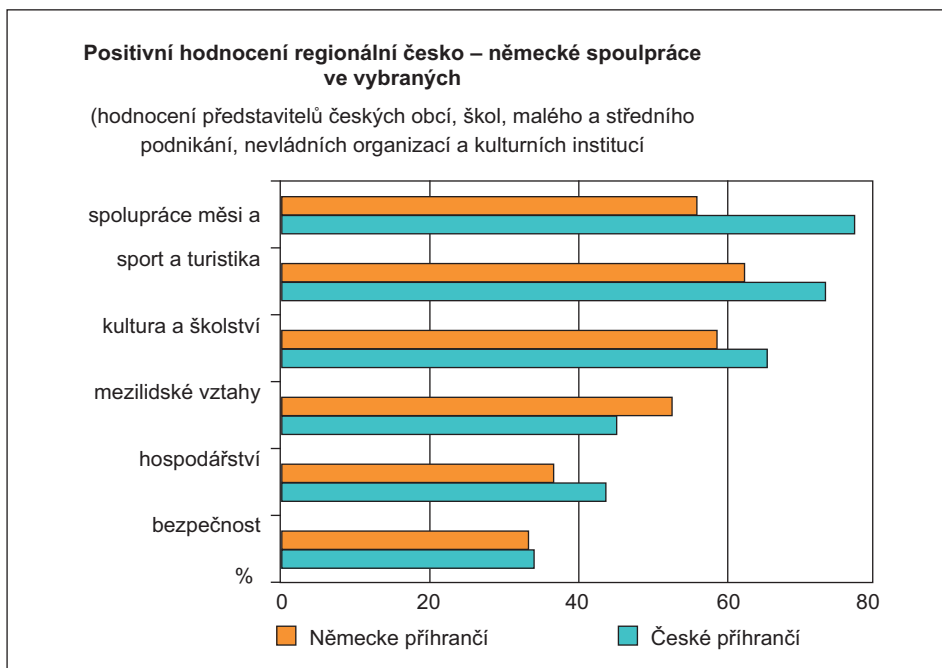

Zdroj: Výzkumný projekt „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do EU-s důrazem na pohraniční oblasti.“ (2003–2005) Výzkumné oddělení České pohraničí, Sociologický ústav Akademie věd ČR. Program podpory cíleného výzkumu a vývoje Akademie věd ČR (řešitel V. Houzvička).

typu propojování sousedících prostředí.³² Tento proces naplňuje naši představu procesu evropeizace. V oblasti česko-saského příhraničí například běží projekt Cíle 3 Česko-saská vysokoškolská iniciativa jako síť vysokoškolských institucí v severních Čechách a Sasku, který propojuje akademická pracoviště po obou stranách hranice (TU Chemnitz, Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, Technická univerzita Liberec).

V tomto smyslu je zřejmé, že klíčovou skupinou sociálních aktérů integračních procesů na lokální a regionální úrovni jsou všechny segmenty elit, zejména politická a kulturní. V oblasti ekonomické se uplatňuje do značné míry spontánně působící mechanismus pragmatické spolupráce mezi ČR a SRN. Názory lokálních elit na jednotlivé oblasti spolupráce po obou stranách hranice (příhraničí ČR/Sasko/Bavorsko) zachycuje následující graf.

Graf č. 5: Pozitivní hodnocení regionální česko-německé spolupráce ve vybraných oblastech

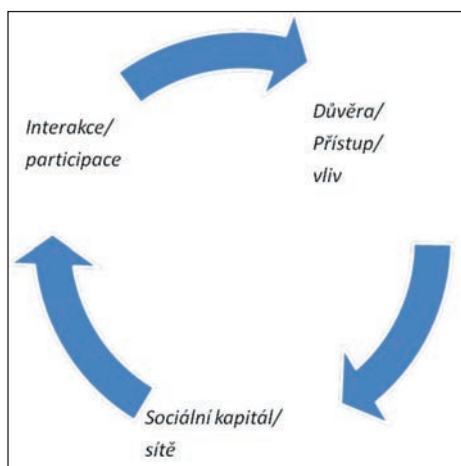
Zdroj: *Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR–SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 6/5/3. Gaiues/TNS Factum, Praha 2003.*

32 Srvn. Jonathan Grix/Václav Houžvička: Cross-border cooperation in theory and practice, the case of Czech-German borderland. In: Acta Universitatis Carolinae Geographica, 1 (2005), s. 61–77.

Na mikroúrovni se vytváří sociální kapitál, jenž na lokální úrovni vytváří cirkulující vztahy: interakce, participace, důvěra, přístup, vliv, sociální kapitál/sítě. Konsekventně generuje přeshraniční spolupráce důvěru, která je prvním stupněm mobilizace sociálního kapitálu. V tomto smyslu podporuje Schengenský systém otevřených vnitřních hranic členských států EU hlubší teritoriální a sociální propojování pohraničních oblastí, v tomto případě ČR a Saska. Dynamiku přeshraničního propojování umožňují, ale také limitují tři klíčové faktory: jazyková kompetence, odlišné mentality a ekonomická disparátnost/asymetrie.

Schéma č. 1 Vytváření sociálního kapitálu v pohraničních oblastech

Interakce/participace-důvěra-přístup/vliv-sociální kapitál/sítě. V závěru ukončeného cyklu se proces vrací k úvodnímu vstupu. Dynamika pohybu jednotlivých fází přímo ovlivňuje míru distance či naopak proximity* sociálních prostředí dvou odlišných systémů, jež se potkávají v pohraničních oblastech. Současně vypovídá dynamika tvorby sociálního kapitálu o schopnosti propojování obou systémů.

III. Hranice mizí, ale odlišnost zůstává

V souvislosti s potřebou promítnout problematiku hranic do politického rozhodování členských států EU, byla vypracována *Charta evropského regionalismu* schválená v roce 1988. Její podstatou je katalog opatření obsahující, kromě jiných, následující politická doporučení:

- přeshraniční spolupráce mezi regionálními subjekty členských států v oblastech jejich kompetence bude považována za spolupráci v rámci sousedských (uvnitř EU), nikoliv vnějších vztahů (článek 20, odst. 3),
- celek společné politiky Evropských společenství nemůže být definován jako „vnější vztahy“ ve smyslu klasického mezinárodního práva, v důsledku toho není patřičné přisuzovat mu výlučné kompetence států (čl. 24, odst. 1),
- regiony se budou podílet na kooperaci, stranice státům pokud se týká požadavků společenství, které spadají do jejich kompetencí, jestliže se zvažované problémy přímo dotýkají zájmů států (čl. 25, odst. 1).

Z uvedeného textu je patrný zcela zásadní rozdíl mezi vnitřními a vnějšími hranicemi Evropské unie. Spolupráce uvnitř unijního prostoru mezi členskými státy má charakter standardní meziregionální spolupráce, jakoby uvnitř jednoho státu. Tento princip, využit na vnějších hranicích EU, ovšem generoval v přípravné fázi východního rozšíření (2004) výraznou asymetrii vztahů, jak se projevila například v prostředí česko-německé nebo polsko-německé hranice. Za všechny důsledky uvedme alespoň rozdílný přístup k možnostem čerpání podpůrných fondů strukturálního rozvoje uvnitř EU, zdrojem jinakosti byl však rovněž legislativní rámec, kulturní, sociální a další odlišnosti.

Defunkcionalizace hranic mezi státy EU prostřednictvím schengenského systému nyní představuje vyvrcholení integračních procesů. Bude to však znamenat skutečný zánik hranic, které představují vedle vymezení teritoria, většinou také rozhraní kulturních identit?³³ Nebo se hranice postupně přetransformují do zcela jiné podoby? Odpověď závisí na dalším politickém vývoji evropské integrace.

Souběžně působícím zdrojem proměny česko-německých vztahů jsou zejména důsledky ekonomické globalizace, které propojují obě ekonomiky. Přímým důsledkem ekonomického propojování v relaci ČR/SRN je proměna obsahu konfliktního potenciálu česko-německých vztahů, v němž ekonomická spolupráce představuje pragmatický faktor vytvářející kooperativní vztahy. Tento vývoj se odráží ve vědomí české společnosti a v širších souvislostech sociální změny je zdrojem pozitivní proměny názorů a postojů, ale také předsudků vůči německému prostředí.

Oblast mezinárodních vztahů proměňuje proces globalizace ekonomiky. Státy již nejsou v období po druhé světové válce nadále schopny kontrolovat vlastní ekonomiku, což v důsledcích podporuje mobilitu kapitálu a pracovní síly. Za těchto nových okolností prošla Evropa v poválečném období bezprecedentní ekonomickou expanzí³⁴. Díky ekonomickému růstu a vysoké životní úrovni byly státy a společnosti členských zemí Evropské unie konfrontovány zejména v kulturní a sociální sféře s kontinuální masovou imigrací, která generuje vážné sociální, kulturní a politické problémy.

Politická integrace však postupuje pomaleji než integrace ekonomická, což je důsledek odlišných národních mentalit, setrvačnosti postojů obyvatel a společenského vědomí. V podmínkách otevřených hranic a jednotné měny zůstává například přítomna regionální identita jako zdroj diferencí pramenících z rozdílné kultury, jazyka, historické paměti apod.

33 Sociologické poznatky dokládají, že vzájemně propojená pluralita postmoderní státnosti v žádném případě neodstraňuje odlišnost [Giddens 1990]. Globalizace přináší proces prolamování „tradičního vztahu mezi fyzickou polohou a sociální situací“. Důsledkem je neukotvení identit v „konkrétním čase, místě a tradici“ [Held 1995, 124].

34 Srvn. Hans Knippenberg/Jan Markusse (Vyd.): *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800–2000*. Dordrecht/Boston/London: 1999. s. 10.

Dlouhodobě probíhající demontáž vnitřních hranic EU se v souvislosti s finanční a ekonomickou krizí po roce 2008 zpomalila. Národní hranice ustoupila do pozadí ve prospěch vnější hranice společenství, ale některé členské státy schengenského systému již daly najevo, že jsou připraveny pozastavit statut otevřené hranice, případně opětovně uvalit hraniční kontroly. Je zřejmé, že dynamický potenciál této fáze evropské integrace se vyčerpal a další pohyb vyžaduje zásadní nové impulzy, které však zřejmě nelze očekávat před vyřešením aktuální finanční krizové situace, v níž se nachází EU. Ať již bude pokračování integrace mít jakoukoliv podobu, je z výsledků sociologických průzkumů a výsledků voleb, pro svou další existenci potřebuje unie důvěru občanů evropských zemí, které se jí i díky ústavním a smluvním experimentům nyní v dostatečné míře nedostává.³⁵

IV. Integrace jako zdroj proměny příhraničních oblastí

Pohraniční území řady evropských států představuje většinou okrajové území charakterizované přítomností jazykově a kulturně smíšeného obyvatelstva, nevhodně dislokováním a řídkým osídlením, limitovaným přirozeným přírůstkem obyvatelstva umocněným migrací obyvatelstva z periferie do center. Problematické jsou často i ekonomické podmínky, k nimž patří nedostatek pracovních příležitostí strukturálně vázaný na koncentraci zemědělské výroby, která postihuje především periferní oblasti státu. Pohraničí bylo rovněž zdrojem konfliktních situací v minulosti.

Plnou měrou platí toto obecné konstatování na česko-saské příhraniční oblasti, jejichž hustota osídlení a sociální struktura jsou poznamenány historickým vývojem. Na české straně hranice je tato situace výrazně obtížnější v souvislosti s vysídlením německy mluvícího obyvatelstva po skončení druhé světové války. Přestože ve větších městech a sídelních celcích se podařilo proces dosídlení dokončit, na řadě míst důsledky doznívají. Obnova původního stavu sídelní a sociální struktury českého pohraničí zřejmě není reálná, neboť se změnil zejména vnější rámec politický i ekonomický.

V důsledku poválečného vysídlení německy mluvících obyvatel někdejších Sudet chybí v českém pohraničí pozitivně působící efekt bilingválnosti* národnostně smíšeného území, které by tvořilo pásmo postupného sociálního prolínání obou prostředí, českého a německého. Lze pouze spekulovat, zda by tento historicky vzniklý fenomén (pokud by zůstal zachován), přispěl k rychlejšímu přibližování České republiky západoevropskému jádru. Nelze dokonce vyloučit, a takový názor byl již v od-

³⁵ Srvn. Fiala, *Evropský mezičas* (viz pozn. 6), s. 119.

borné veřejnosti zformulován (R. Münz, 2002), že většina sudetských Němců by postupně opustila Československo i bez vydání poválečných prezidentských dekretů, podobně jako opouštěli etničtí Němci jiné východoevropské země, tentokrát většinou již s ekonomickými motivy migrace.

Podíl českého obyvatelstva bydlícího v příhraničních regionech představuje 14,1 % všech obyvatel ČR. V německém případě tvoří podíl Němců žijících v příhraničí jen 2,6 % všeho německého obyvatelstva. Obdobný nepoměr panuje také při srovnání podílů území. Zatímco v České republice příhraniční okresy zaujímají 18,3 % veškeré rozlohy, v případě podílu německé části příhraničí vůči celému území SRN je to jen 8,6 %. Z tohoto hlediska je patrné, že pro Českou republiku mají příhraniční oblasti celkově větší význam.

Pokud jde o Sasko, představuje rozloha příhraničních okresů dokonce více než třetinu (38,5 %) celkové rozlohy s více než čtvrtinovým (28,5 %) podílem obyvatelstva. Při porovnání podílů rozlohy a počtu českého a německého obyvatelstva v tomto „přeshraničním“ regionu (viz Tab. č. 2), můžeme dojít k celkovému závěru, že přestože má tento region pro ČR větší význam, je to Německo (respektive Sasko), které má ve zmíněném prostoru z demografického hlediska významnější postavení.

V severozápadních Čechách hrály mnohem významnější roli vedle zmíněného odsunu také osídlovací procesy pohraničních území vyprázdněných po druhé světové válce odchodem německy mluvících obyvatel. Toto osídlování probíhalo v několika vlnách až do poloviny šedesátých let 20. století, kdy byl proces osídlování oficiálně ukončen, s nerovnoměrnými výsledky. Strukturu osídlení obnovit se podařilo jen z části. Většinou měli nově příchozí (zejména do venkovských oblastí) nižší úroveň vzdělání/kvalifikace. Od svého příchodu očekávali sociální vzestup na základě přidělení majetku konfiskovaného vysídleným Němcům.

Tato očekávání se však rychle rozplynula poté, kdy začala počátkem padesátých let probíhat kolektivizace zemědělství a pro individuálně hospodařící farmáře a zemědělce nebylo místo. Podlomení individuální iniciativy již v samém počátku dosídlování ochromilo potřebnou obnovu pohraničních oblastí. Přes různé vládní a dotační programy (výhodné přidělování bytů a rodinných domů, platové preference a odměny, poskytování půjček novomanželům, materiální výhody kvalifikovaným pracovníkům aj.) se nedařilo udržet potřebnou dynamiku (zejména venkovských oblastí) obnovy pohraničí.

Přesídlenci se rekrutovali z řad repatriantů (Francie, Belgie, Rakousko, Volyně aj.)³⁶, přistěhovalců ze Slovenska a zejména přímo ze sousedících vnitrozemských okresů. Nejproblémovější skupinu osídlenců tvořili Romové přicházející z východního Slo-

36 Srvn. Jaroslav Vaculík: Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů. Brno: Masarykova univerzita 2002.

venska, Maďarska a Rumunska, a to především díky velmi nízké kvalifikaci, nedostatečným jazykovým znalostem a malé sociální přizpůsobivosti. Tato skupina se stala zvýšenou měrou zdrojem sociálně patologických jevů, s nimiž se pohraniční oblasti potýkají dodnes (viz například Teplicko, Šluknovský výběžek, Janov aj.).

Na česko-saské hranici, a to jak v české, tak i saské části příhraničí, je poměrně vysoké zastoupení obyvatelstva žijícího ve velkých městech. Na saské straně hranice jsou to především města Zittau, Löbau, Bautzen, Pirna, Dresden, Freiberg, Chemnitz, Zwickau, Auerbach a Plauen, která v jádru a okolním území soustřeďují poměrně velkou část obyvatelstva.

Na české straně se, obdobně jako v Sasku, severozápadní část českého příhraničí vyznačuje vysokou hustotou osídlení - okresy Ústí n/L, Teplice a Most patří po městských aglomeracích k nejhustěji obydleným oblastem ČR, mají až sedmkrát vyšší hustotu osídlení než například Prachaticko nebo Tachovsko. Rozdíl mezi českým příhraničím se Saskem a Bavorskem zvláště vynikne při pohledu na zastoupení měst nad 20 tisíc obyvatel. Ze čtrnácti takto velkých měst je pouze jediné (Klatovy), které se nalézá v příhraničí s Bavorskem. Ostatní (Liberec, Česká Lípa, Ústí nad Labem, Děčín, Teplice, Most, Chomutov, Jirkov, Litvínov, Karlovy Vary, Sokolov, Cheb) jsou situovány podél česko-saské hranice a žije v nich přibližně polovina všech obyvatel v této oblasti.

Tabulka č. 2: Srovnání počtu obyvatelstva v česko – německých příhraničních oblastech

Zdroj: ČSÚ Bavorský zemský stat. úřad Saský zemský stat. úřad Stav v roce 2001	Počet obyv. (v mil.)	hustota obyv. na km ²	počet měst nad 20 tis. obyvatel	podíl oby- vatelstva ve městech nad 20 tis. obyv.	podíl oby- vatelstva v obcích do 500 obyv.
České příhraničí se Saskem	1,19	139	13	51,7%	4,3%
České příhraničí s Bavorskem	0,25	43	1	9,2%	17,2%
Saské příhraničí s ČR	1,25	176	–	–	–
Bavorské příhraničí s ČR	0,91	100	–	–	–
ČR	10,21	129	63	44,6%	8,5%
Sasko	4,38	238	–	–	–
Bavorsko	12,36	175	–	–	–
SRN (1999)	82,20	230	–	–	–

Zdroj: Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR–SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 61/3. Gaius/TNS Factum, Praha 2003.

Z hlediska vývoje po roce 1989 zaznamenalo nejdramatičtější demografické změny saské příhraničí. Oblasti Sasko při hranici s ČR jsou poměrně hustě osídleny, třebaže hustota obyvatelstva je zde podstatně nižší než ve vnitrozemí. Dominantní trendem vývoje osídlení pro celé Sasko je však prudký pokles stavu obyvatelstva – mezi roky 1989 a 2002 ubyla sedmina obyvatel (644 tisíc). Tato skutečnost postihla i příhraniční oblast, neboť ve všech příhraničních okresech klesl počet obyvatel nejméně o patnáctinu stavu roku 1990 s výjimkou okresu Weißeritzkreis, kde populace vzrostla o 4 %. Ani vyhlídky nevypadají lépe. Dle údajů „Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung“ lze očekávat úbytek počtu obyvatel v řádu 10 až 30 % (např. Bautzen –15 %, Annaberg –12 %, Chemnitz –20 %, Görlitz –25 % apod.).³⁷

Snížování počtu obyvatelstva je provázáno stárnutím populace. Na české straně hranice probíhají obdobné procesy, zejména spojené se stárnutím populace. Trvajícím problémem pohraničních oblastí je nerovnoměrné osídlení a nízká vzdělanostní struktura. K sociálním důsledkům této trvající, či prohlubující se degradace sociální struktury patří náchylnost zejména mladých lidí k ideám a heslům pravicového extremismu, který právě v česko-saském příhraničí nalézá aktivní odezvu. Jestliže mluvíme o potřebě vytváření příhraničních sociálních sítí a kontaktů, potom právě tato skupina nachází novou soudržnost nebezpečně rychle.³⁸

Tabulka č. 3: Vývoj HDP v Sasku a příhraničních oblastech ČR, 1995=100

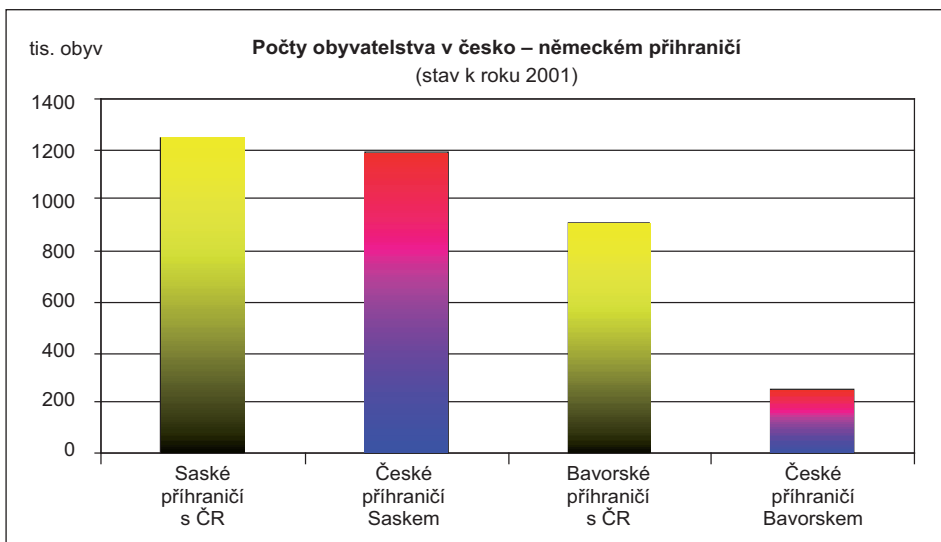
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sasko	102,9	104.1	104.1	105.4	106.8	109.3
Karlovarský kraj	101.8	95.8	92.2	91.0	95.4	92.7
Ústecký kraj	105.3	98.0	93.7	91.8	92.6	92.0
Liberecký kraj	104.0	103.8	98.3	99.9	104.7	107.4

Zdroj: Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR–SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 6/5/3. Gaius/TNS Factum, Praha 2003.

37 Srvn. Sachsen. Musterland mit Sorgen. In: Die Demografische Lage der Nation. Wie zukunftsfähig sind Deutschlands Regionen? Vyd. Steffen Kröhnert/Franziska Medicus/Rainer Klingholz. Berlin: Deutscher Taschenbuch Verlag 2006, s. 90–99.

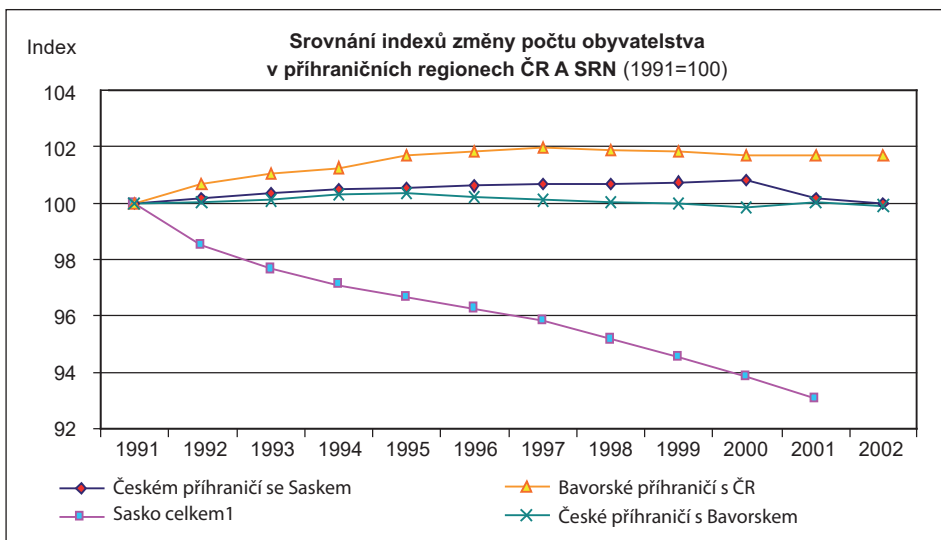
38 Srvn. Nebezpečné známosti. Pravicový extremismus v malém příhraničním styku. Vyd. Heinrich Böll Stiftung und Kulturbüro Sachsen. Berlin 2008.

Graf č. 6: Obyvatelstvo v řesko-německém příhraničí

Zdroj: Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR-SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 6/5/3. Gaius/TNS Factum, Praha 2003.

Graf č. 7: Srovnání indexů změny počtu obyvatelstva v příhraničních regionech ČR a SRN

Poznámka: V případě saského příhraničí byly použity údaje za celé Sasko. Podle celkových zjištění lze však předpokládat, že trend v saské části příhraničí bude obdobný nebo dokonce ještě nepříznivější.

Zdroj: Analýza a předpokládaný vývoj hraničních oblastí ČR-SRN. Výzkumný projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR RB 6/5/3. Gaius/TNS Factum, Praha 2003.

Vstup České republiky do Evropské unie vnesl do česko-německého pohraničí obdobné efekty integračních procesů, jaké jsou známy ze západní Evropy. Volný pohyb kapitálu, služeb a osob po celém území unie pomáhá do určité míry oslabit a eliminovat konfliktní potenciál pohraničních oblastí.³⁹ Vznikly některé nové, kvalitativně odlišné sociální jevy, jakým je například „přeshraniční trh práce“, který nabízí profesionální uplatnění kvalifikovaných pracovníků v sousedním státu, současně však vyvolává strukturální nerovnováhu na domácím trhu práce⁴⁰. Pohyb pracovních sil zřejmě vyvolá v české pohraničí, jako tomu bylo v případě skupiny pendlerů (commuting workers) – pracovníků denně dojíždějících za prací do sousedního státu.

Charakteristická pro tento pohyb je dynamika ekonomických změn reagujících na trend globalizace světové ekonomiky (rostoucí propojenost a vzájemná závislost národních ekonomik), která do pohraničních oblastí přináší investice zaměřené na využití momentálních komparativních výhod (laciná a kvalifikovaná pracovní síla, výhodné daně, teritoriální blízkost, výhodný směnný kurs aj.). Zkušenosti z českého pohraničí však naznačují, že s růstem mezd, změnou daňového zatížení apod. může nastat rychlý odliv kapitálu provázený zánikem pracovních příležitostí, pro které se právě v pohraničí jen obtížně hledá náhrada (viz uzavírání některých menších podniků dodávajících pro německé zákazníky, specificky odrážející útlum automobilového průmyslu po roce 2008). Rostoucí vzájemná propojenost obou států tak může v pohraničí produkovat jak pozitivní, tak negativní důsledky.

V prostředí lokálních společenství českého pohraničí⁴¹ (neboť území česko-německého pohraničí lze považovat za soustavu mikroregionů, případně regionů) teprve vzniká tkáň občanské společnosti (spolky, sdružení, nadace aj.) přinášející síť přeshraničních kontaktů na občanské úrovni.

Trend ekonomické spolupráce postupně vytěsňuje historické resentimenty, jejichž oživení však není vyloučeno v situaci etnické mobilizace. Za jeden z hlavních úkolů

39 Postupné odstraňování národních hranic podporuje potřebu meziregionální kooperace a působí jako faktor podporující integraci uvnitř EU. Současně vyžaduje vyšší míru autonomie rozhodování na regionální úrovni umožňující pružně reagovat na meziregionální problémy (spillover effects) plynoucí z dynamiky ekonomického propojování. V důsledku pomáhá omezit koncentraci moci na vyšších stupních rozhodování. Podrobně viz Riccardo Cappellin: *Interregional Cooperation in Europe*. In: *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. Vyd. Riccardo Cappellin/Peter W.J. Battery. London: Pion 1993.

40 Aktuálně například začínají chybět v pohraničních oblastech ČR lékaři-specialisté a lze očekávat, že po vstupu ČR do EU se tento problém projeví i v dalších odvětvích.

41 Území česko-německého pohraničí lze považovat za soustavu mikroregionů, případně regionů, které kromě společných definičních znaků teritoriální blízkosti hranice a okrajovosti území jsou diferencovány z hlediska odlišných parametrů v oblasti politické, společenské, ekonomické, demografické aj. Určitou měrou odlišné je například také volební chování (zprostředkované vyjadřující politickou kulturu) obyvatel jednotlivých pohraničních regionů (mj. nižší volební účast), přesto však i v této oblasti lze pozorovat nivelizující trend, který zřejmě vypovídá o postupném zmenšování diferencí mezi pohraničím a vnitrozemím českých zemí. Srvn. Petr Daněk: *Existuje politická kultura českého pohraničí?* In: *Geografie 2000/1*, s. 50–62.

všech úrovní řízení a politiky je nutno považovat zamezení podobného typu konfliktních situací v pohraničních oblastech.

Již po osmi letech členství České republiky v Evropské unii je možno konstatovat, že nová situace přispívá k urychlení procesu obnovy pohraničních oblastí a snad i k opětovnému národnostnímu rozrůznění obyvatelstva pohraničí.

Glosář:

Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím vývoji: v dokumentu podepsaném 21. ledna 1997 se vlády SRN a ČR zavázaly rozvíjet přátelskou spolupráci bez ohledu na odlišné hodnocení minulosti | *Česko-německý fond budoucnosti*: zřízen na základě česko-německé deklarace jako finanční instrument podporující výměnu mládeže, studijní stipendia, obnovu památkových objektů v pohraničních oblastech s někdejší německým osídlením, kulturní spolupráci, vydávání publikací aj | *Česko-německé diskusní fórum*: ustaveno na základě česko-německé deklarace jako instrument otevřené názorové výměny mezi Čechy a Němci, včetně vysídlenců | *Dekrety prezidenta E. Beneše*: soubor zákonů upravujících kromě denacifikačních opatření rovněž reformu ekonomického systému Československa | *Charta 77*: neformální československá občanská iniciativa, která kritizovala „politickou a státní moc“ za nedodržování lidských a občanských práv, působila v letech 1977 až 1992 a sdružovala disidenty různé politické orientace | *Historická paměť*: jejím prostřednictvím se jedinec identifikuje se s událostmi, osobami a idejemi, která jsou důležité pro něho samotného, případně jeho národ. Sociální skupiny vytvářejí vlastní představy o dějinách, společně sdílená reflexe dějin sociální skupinu sjednocuje a navozuje pocit sounáležitosti | *Hranice*: myšlená linie oddělující dva odlišné státní útvary (odlišnost právní, politická, kulturní) | *Globalizace*: pojem označuje proces propojování světové ekonomiky, kultury a životního stylu, k jehož urychlení přispěl pád železné opony a rozvoj informačních technologií, zejména internetu | *Evropská unie*: označení cíle/procesu propojování/integrace evropských států směřujícího k vytvoření nadnárodního uskupení, obsah propojování je otevřený a dynamicky se proměňující | *Etnicita*: vzájemně provázaný systém kulturních, rasových, jazykových a teritoriálních faktorů, jež ve vzájemné interakci utvářejí etnické vědomí jedince/sociální skupiny | *Integrace*: srůstání několika částí v jeden celek, víceméně kontinuální vývoj k jednotné Evropě | *Mnichovská dohoda*: úmluva vlád V. Británie, Francie, Itálie a Německa o odtržení pohraničních, tzv. sudetských území Československa, osídlených německy mluvícím obyvatelstvem,